

HALK UZUN HİKAYELERİ VE DESTAN TÜRLERİN MÜŞTEREK VE FARKLI YÖNLERİ

Yuldoşeva Saodat Azizovna,
Özbekistan-Finlandiya pedagogi enstitüsü doçenti
saodat.yuldosheva@mail.ru
ORCID: 0009-0008-0164-906X

Özet. *Sözü geçen makalede halk kitaplari sırasına giren halk hikayeleri ve destanların benzer ve farklı cihetleri teker-teker tahlil edilmiş. Bunların yanında K. Tohirov, N. Mallayev, S. Zufarov gibi bilim adamların bazı hikayeleri ve destanları hakkındaki düşüncelerine itibar edilmiş. Halk hikayelerin yaratılmasının sebepleri getirilip, bu türün kendine özgü özel alametleri açıklanmış.*

Anahtar kelimeler. *Halk kitaplari, hikaye, destan, terim, karşılaştırmalı tahlil, yaşayış işaretler, konu, kompozisyon, konu.*

XALQ HIKOYALARI VA DOSTONLARNING UMUMIY HAMDA FARQLI TOMONLARI

Yuldosheva Saodat Azizovna,
O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada xalq kitoblari sirasiga kiruvchi xalq ertaklari va dostonlarining o'xshash hamda farqli jihatlari birma-bir tahlil qilingan. Shuningdek, ayrim qissa va dostonlar haqida Q.Tohirov, N.Mallayev, S.Zufarov kabi olimlarning fikrlari ham e'tiborga molik. Xalq ertaklarining yaratilishi, bu janrning o'ziga xos belgilari izohlangan.*

Kalit so'zlar. *Xalq kitoblari, qissa, doston, atama, qiyosiy tahlil, hayotiy belgilar, mavzu, kompozitsiya, mavzu.*

НАРОДНЫЕ КНИГИ И ДАСТАНЫ, ИХ ОБЩИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ

Юлдошева Саодат Азизовна
доцент Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. *В данной статье подробно анализируются сходства и различия между народными сказками и эпосами, относящимися к категории народных книг. Также заслуживают внимания мнения таких ученых, как К.Тохиров, Н.Маллаев, С.Зуфаров о некоторых повестях и дастанах. Приводятся причины создания народных сказок и объясняются особенности этого жанра.*

Ключевые слова. *Народные книги, повесть, эпос, термин, сравнительный анализ, жизненные признаки, тема, композиция, тема.*

LONG FOLK STORIES AND TYPES OF EPICS SIMILAR AND DIFFERENT ASPECTS

Yuldosheva Saodat Azizovna
associate professor at the Uzbekistan-Finland pedagogical institute

Abstract. *In the mentioned article, the similar and different aspects of folk tales and epics, which are among the folk books, were analyzed one by one. In addition, the opinions of scientists*

such as K. Tohirov, N. Mallayev, S. Zufarov about some of the stories and epics are respected. The reasons for the creation of folk tales are presented and the special signs of this genre are explained.

Keywords. Folk books, story, epic, term, comparative analysis, life signs, subject, composition, topic.

Halk kitapları sözlü ve yazılı edebiyatı bağlanmış olan eserler serisi olup, içinde yine değişikli türdeki eserleri (destan, uzun hikaye, fıkra, şarkı, atasözü gibi tür şekilleri, nesir, nezim, liro-epik gibi türler)'i birleştirir. Sonraki yıllarda halk kitapları dayanağı altında çok destan ve uzun hikayeler yayınlandı. Onların anlamı ile tanıştığımızda halk hikayeleri ve destanları kendine özgü edebi tür olduğu belirlenir.

Halk kitapları serisine giren hikayeler nasıl yaratılmış ve onların kendine özgü nasıl tür işaretleri var? Belliki, her hangi tür kendisi çıkmıyor. Devir ihtiyacı hemde halkın manevi idrakına uygun gelen, onların menfaatları, görüşlerini terennüm eden eserlere ihtiyac olduğu için yeni türdeki eserler yaratılmış. Böyle eser şekillerinden biri hikaye türüdür.

Hikaye-terim gibi arapça söz olup, hikaye, herhangi bir şehis hakkında konuşmak gibi anlamlarını açıklamak ile birlikte, sözlü ve yazılı edebiyatın münferit sahası olan edebi tür anlamını anlatır. "Yazınbilim terimleri" sözlüğünde: " Hikaye-rivayet usulunda yaratılmış edebi ve tarihi efsanevi eserdir. Mesela, "Kissai Sayfulmuluk- Sayfulmuluk Hikayesi". Böyle eserleri yaratıcılar – hikaye yazarlar, onları halka okup, söyleyip verenler hikaye okuyucusu diye söylenmiş", - gibi tarif verildi(1). Hikaye köhne tarihe sahip olan tür olsada, kendi özelliği ile münferit tür olarak oluşturmamış. Geçmiş sanatçılar hikayeleri terim olarak rivayet, olay, durum anlamlarında anlamışlar. M. Kaşğari, Kütb Harazmi, A. Nevai, Muhammad Salih, Babur, Nişati, Agahi gibiler hikaye dediğimizde esasen doğuda ünlü olan konuları anlatmışlar. Ünlü efsane, rivayet ve hikayeleri genişletirip, yeniden işle: Mümtaz destanları halk diline yakın sade üslupte tanımlamak hemde başka halk edebiyat örneklerini kendi zevkimize, seviyemize uygulayıp serbest bedii tercümanlık işlerini yoğunlaştırirdi. Mesela, "Yusuf ve Züleyha", "Leyla ve Mecnün", "Ferhad ve Şirin" gibi "sayar" konular değişikli türdeki eserlerin anlamını anlatıp gelmiş. Onların icadı şekline bakıp hikaye, rivayet, destan diye de söylenmiş. Eğer eser mesnevi şeklinde yazılmış olsa, doğrudan doğru mesnevi diye söylenmiş. Doğru edebiyatında hikaye söylediğimizde, daha çok bir kişi maceraları hakkındaki hikaye konuşulmuş.

Edebi sahada hikayelerin yaratılmasına belli sebepler vesilesi görevini yapmış.

-XVI yüzyıla kadar farsça-tacıkça ve türk edebiyat yaratılmış nesir eserler dil ve ideolojik yönlerden karmaşık olup, o zaman okuyucusu için zorluk çıkarmış.

-geçmiş devir sanatçıları daha çok şiirsel türlerde eser yazmışlar, bu yüzden okuyucunun konulu eserlere olan ihtiyacını kandırmak gerek olmuş.

-Basit halkın az adetlerde yazılmış mümtaz nesir eserlerden zevk alma imkaniyeti sınırlanmış.

-Devir talebi hemde halkın manevi idrakına uygun olan, onların menfaatlarını, görüşlerini terennüm eden, karmaşık felsefi tefekkürden göre basit, ilginç ve ibretli olaylara zengin eserlere talep çoğaldı.

-Halk arasında ünlü tarihi şehisler hakkında çok icadı örneklerin yaratıldığı hemde umum arasında geniş yayılması onları bütün bir konu çizgisine dizmesini öngörürdü.

-Doğuda ünlü olan konuların halka sade dilde söylenip, yeniden işlenmek ihtiyacı ortaya çıktı.

-Dinsel istilaları, akideleri hayata tatbik etmesi için edebiyat vasitesinde halk diline girmesi kullanışlı olduğu için ulus arasında kendi tasavvufi görüşleri, gayeleri ile tanınmış sanatçılar hayatı ve faaliyetleri hakkındaki konular iri türde ifadeleneğini talep ederdi. Bize göre, söylenen yukarıdaki kaynaklar edebi meydana yeni gaye ve anlamı anlatan türün ortaya çıkmasını sağladı.

Yazın bilimci K.Tohirov hikayeleri öğrendiği zaman, onları tür olarak aşk-macera hikayeler, tarihi hikayeler, bedii-biyografik hikayeler, kahramanlık, vatanperverlik konudaki hikayeler, dinsel-didaktik hikayelere bölebiliriz diye, her bir gruba giren hikayeleri adıyla kaydederdi.(2)

Destan ve hikaye türlerinin arasındaki ilişkisi hakkında konuştuğumuz zaman, bilim adamlarımızın aşağıdaki düşüncelerine baksak: "Nevai" destanlarını halk hikayeleri-halk kitabı gibi

olması, onların hile sade dil ve üslupte yazıp, okuyuculara sunması büyük şair ve mütefekkeri halka yinede yaklaştırdı, onun eserlerini herkese dağıttı. Mir Mahdum tarafından kitap olarak yayına hazırlanmış "Nesri Hamsai benazir", Mahzun yaratmış "Şehzade Ferhad ve Şirinin uzun hikayesi" hemde Ömer Bokiy çalışmış "Ferhad ve Şirin", "Leyla ve Mecnün" şöyle eserlerdir,- diye kaydetmiş N. Mallayev. Bilim adamı "Ömer Bokiy Nevai destanının gayeli mahiyetini saklaması, olaylar anlamı ve silsilesini, suretler karakteri ve niteliğini mümkün kadar orijinala uygun vermeye çalışmışlar ve buna bile sahip çıkmışlar",-diye açıklamış(3:241 sayfa). Orta ve yakın doğu ülkelerde, bunların yanında Orta Asya halkları arasında Hatami Toyi hakkında da bir kaç eserler yaratılmış. Bunlardan biri "Tatar halkı arasında geniş dağıtılmış köhne destan-hikayelerden biri "Hatami Toyi" destanıdır",-diye söylemiş Safa Zufarov (4:32-sayfa). Bilim adamı eser hakkında konuşması zamanında destan ve hikaye terimlerini düzenli kullanır. Yüsuf ve Züleyha sevgisini terennüm eden eserler de yeterli derecede olup, onlar: Rabguzi(uzun hikaye), Ali(hikaye), Hiravi(destan), Cami(destan), Andalip (hikaye), Mulla Yüsuf Yorkandi (destan), Dürbek (destan), Mulla Nefes (hikaye) gibileri yaratmış farklı biçim ve levhalara zengin eserdir. K. Tahirov XVIII yüzyılda yaşamış ve özbek hemde türkmen halkları arasında ünlü olan şair Nurmuhammad Andalip'in "Yüsuf ve Züleyha" hikayesini incelendiği zaman esere nisbeten "Hikaye" ve "Destan" terimleri düzenli kullanılır: "Nurmuhammad Andalip her yerde kendi eserinin ismini "Yüsuf ve Züleyha hikayesi", "Yüsufi Siddiki Züleyha", "Yüsuf birle Züleyha" hikayesi gibi isimler ile adlanır ve şuna uygun başka eserlerde kendi kölesini sevmiş olan bir kadın olarak açıklanmış Züleyha, Andalip destanında tam bedii suret –gerçek sevgi, vefa-sadakat, acıma-şefkat, letafet, alçak gönüllük timsali olan bir bayan sureti derecesine yükselmiş (2:12-sayfa). Gördüğümüz gibi, yazın bilimcilerimizin yorumlarında "destan" ve "hikaye" terimleri düzenli kullanılmıştı. Bu ise bir konunun her iki tür için esas olduğunu söyleyebiliriz.

Yazın bilimcilerimizin yukarıdaki bir konu esasında yaratılmış destan ve hikayeler hakkındaki çözümlemelere dayanıp, destan ve hikayelerin farklı olan alametleri hakkında aşağıdaki düşünceleri açıklayabilir:

- destan ve hikayelerin konuları bir-birine benzer: yani, tarihi şahıslar hakkında (halk kahramanları, erbablar, dindarlar, peygamber ve evliyalar, din ve tasavvuf yolunda hizmet eden şahıslar), aşk-macera, mucize kahramanlık, pendname ruhundaki eserler

- destanlarda hamd, hocalar, söz ve eser bağışlanmış hükümdar tarifi gibi bölümlerden sonra esasi konuya geçilmiş: işbu giriş bölümü bazı hikayelerde var, bazısında ise yok. Hikayeler halk kitaplarına aid geleneksel:"Ama roviyoni ahbor ve nokiloni osori kissau destani köhan ve huşaçinoni hirmoni suhan andok aytibdurlarkim"...sözleri ile başlanıp, onlarda "ersa", "alkıssa" gibi sözler yardımıyla epizotlar bir-biri ile bağlanmış, olaydan olaya geçilmiş:

- destanlar sonunda sonuç bölümler getirildiğimizde, hikayelerde sonuç kısmı biraz sade açıklanır;

- destanlarda herbir bölüm uzun başlık- bölümün bütün anlamını açıklanan özet açıklaması ile gösterilse, bazı hikayelerde böyle başlıklar kısa, veciz cümleler ile açıklanmış: başkalarında ise böyle başlıklar ortaya çıkmaz;

- destanlarda olaylar özeti mesnevi şeklinde olsa, bazı hikayelerde olay nesir-rivayet üslubünde, bazısında olaylar özeti nezmî yol ile verilmiş. Ayrıca destanlarda lirik çekinmesi ve duygular özeti rivayetle, uzun hikayelerde ise, tersine, lirik çekinmesi ve duygular şiirsel açıklanır (işbu şiirsel örnekler türü farklı olabilir);

- destanlarda baş kahramandan başka yine bir kaç suretler de baş suretler sırasına olup, sanatçı onlar kısmetini ayrı hal eder. Uzun hikayelerde, esasen, baş kahramanlar macerası yazılıp, başka kişiler onlar kısmetine, faaliyetine itaat ettirilecek;

- destanda baş kahraman ile bağlı olaylar olay gelişmesinin doruk noktasına varılıp, sonra ikinci kahraman hakkında konuşulur, uzun hikayede, tersine, kahramanlar hakkında üst üste sık sık konuşulur;

- destanda bazı detaylara itibar çoğalıp, bedii olup, belli anlam anlatmasına dikkat edilir, olaylar ayrıntılı açıklansa, uzun hikayelerde hacimsel sıkış üstündür;

- destanlar nazımda yazılıp, farklı bedii söz sanatı vasiteleri ile süs verilir. Hikayelerde ise, esasen saci sanatı ile açıklanma üslubü üstün olup, halka aid tabir, ata sözü, masal ve başkalardan geniş kullanılır.

Bu yüzden, destan ve hikayeler arasında yaşayış cihetten süslenip, bir-birine etkilenip gelmiş. Sıradan halk hikayeleri de kendi özel belgelerine sahip olmuş. Bu türü daha derin incilediğimiz zaman onun yeni çerçevelerini keşfedebiliriz.

Kaynakça:

1. Yazınbilim terimler sözlüğü,-Taşkent: Öğretmen.1967.-298 sayfa.
2. Tahirov K. Halk hikayeleri "Yüsuf ve Züleyha"nın metni ve incelenmesi. Semerkant. 2001. 142 sayfa.
3. Mallayev N. Alişir Nevai ve halk icadı. Taşkent: Ğ. Ğulom edebiyati ve sanatı. 1974. 385-sayfa.
4. Zufarov S. Hatami Tay hikayeleri.// Özbek dili ve edebiyati. 1986. 5-numara, 32 sayfa.
5. Azizovna Y.S. [Study of folktale in literature and its relation to the epic genre](https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065_Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf). Central European Management Journal 31 (No. 03 (2023)), 476-482.
https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/7250/19705/65b7e8e0c2065_Yuldosheva%20S.Central%20European%20Management%20Journal.pdf
6. Azizovna Y.S. [On the Development of Expressive Learning Skills](https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444). International Journal on Integrated Education (IJIE) 6 (No. 5 (2023)), 313-316
<https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/4444>
7. Azizovna Y.S. [Understanding the text in the development of reading literacy](https://doi.org/10.5281/zenodo.7105281). Vegueta. Anuario de la Facultad de Geografía e Historia . 2022/12/22 373-379 eISSN: 2341-1112 DOI: 10.5281/zenodo.7